

ÇARLIK RUSYASININ GÜNEY KAZAKİSTAN'DAKİ EĞİTİM POLİTİKASI (1850–1914)

MİRZAHAN EGAMBERDİYEV* – LAZZAT DİNASHEVA**

Giriş

Bilindiği gibi Sovyetler Birliği döneminde Kazakistan tarihinin Marksist-Leninist prensipler çerçevesinde araştırılması zorunluymuştu. 1991'de Kazakistan'ın bağımsızlığından sonra Kazak Türklerinin tarihi, genel Türk tarihi içinde ele alınmaya başlandı. Bu gelişmeye hız kazandıran önemli unsurlardan biri Kazakistan Cumhurbaşkanı Nursultan Nazarbayev'in 2012'de Kazakistan tarihinin dünya tarihi çerçevesinde yeniden araştırılıp, yazılması gerektiğine dair özel Devlet Programını kabul etmesidir¹. Mamafih, 1991'den bu yana yapılan araştırmalarda Kazakistan'ın en karakteristik bölgelerinden biri olan Güney bölgesinin hem Çarlık hem Sovyetler zamanında, eğitim aracılığıyla Ruslaştırılması için yürütülen politikaların çözümlenmesine yönelik çalışmaların sayısı oldukça azdır².

Güney Kazakistan, Kazakistan'ın diğer bölgelerine göre Türklük karakteri belirgin olan bir sahadır ve genel olarak Türk tarihine yön veren pek çok olay bu topraklarda geliştiği için önem taşımaktadır. Bir cümlede aynı kelimelere birden çok yer vermemeye gayret edelim. Dolayısıyla bölgede Türk tarihi ve medeniyetinin araştırılmasında oldukça mühim sonuçlara ulaşmak mümkün görünmektedir. Geçmişin gizemlerini saklayan çok sayıda şehir kalıntıları ve arkeolojik kurganlar,

* Doç. Dr., Al-Farabi Kazak Milli Üniversitesi (Al-Farabi Kazak National University), Şarkiyat Fakültesi, TÜRKSOY Bölümü, Almatı/KAZAKİSTAN, mirzahan.egamberdiyev@gmail.com.

** Doç. Dr., Ahmet Yesevi Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesi, Tarih Bölümü, Türkistan/KAZAKİSTAN, dinasheva@mail.ru.

¹ Bkn.... Tazhin, Marat, *Ultyk Tarihi Zhadm Saktap Kalu – Öz-Özindii Saqtap Qaludm Zhalgız Joly*. Halyk Tarih Tolkynında, 1 Tom, Astana, 2012, 11-21.

² Bunlara örnek olarak şu çalışmaları gösterebiliriz: “*Dünya Tarihi Çerçevesinde Kazakistan Tarihi*” Devlet Programı gereğince yapılan araştırmalar: Prof. Dr. Talas Omarbekov'un başkanlığında “*Türklerin Ru-Taije (Boy) Tarihi*”, Prof. Dr. Madiyar Yeleuov başkanlığında “*Orta Çağ Arkeolojisi (Eski Taraz Şehri Arkeolojik Kazı-ları)*”, Prof. Dr. Abdesh Toleubayev'in “*Saka (İskit) Arkeolojisi*” vb. ele alınmıştır. Voşinin V.P., *Oçerki Novogo Turkestana. Svet i Teni Russkoi Kolonizatsii*. 1912, s. 12-17.

mesela: Türk dünyasının sembol şehirleri konumunda olan Türkistan, Taraz, Balasagun (Aktöbe) ve Oğuz dönemine ait Yenikent, Şirik Rabat; Kazak Hanlığının başkenti olan Sığanak şehirleri örnek olarak gösterilebilir. Bunun yanı sıra Kazak Türklerinin yoğun bir şekilde yerleşmiş oldukları bölgede Müslümanlığın etkisinin güçlü olması, Çarlık döneminde ve daha sonra Sovyet yöneticileri için her zaman rahatsızlık verici bir gerçeklik olmuştur.

1867-1868’de ve daha sonra 1880-1890’lı yıllarda yapılan idari reformlarla merkezi Taşkent şehri olan ve üç vilayetten (Sırderya, Yedisu, Zakaspiy (Hazar Ötesi, şimdiki Türkmenistan toprakları) oluşan “*Türkistan Genel Valiliği*” kuruldu³. Böylelikle Kazakistan’ın güney bölgesi Sırderya vilayetine bağlanarak Çarlık Rusyasının bu topraklardaki egemenliği resmen tescil edilmiş oldu.

Rus işgalinin hemen ardından Rus Askeri yönetiminin de dikkatini çekmiş ve bu durumu değiştirebilmek için 1867-1868’de yapılan idari reformlarla Güney Kazakistan bölgesine iskân edilmiş olan Ruslarla yerli ahalinin birlikte eğitim görmesi amacıyla “*Rus-Tuzem (Yerli)*”⁴, “*Ortodoks*”, “*Kızlar Okulu*”, “*Letuçiye*”⁵ ve “*Pazar (Voskresniye)*” okulları açılmaya başlanmıştır⁶.

1. Rus Misyonerlerin Araştırmaları

Türkistan Genel Valiliğinin ilk kurucusu Konstantin Petroviç fon-Kaufman⁷ Kazakistan’ın güney bölgesinin anılan özelliklerini bilerek, öncelikle bölgedeki Müslüman eğitim kurumları olan ve eski usulde tedrisat yapan⁸ mektep

³ Geniş bilgi için bkn.. Kraft İ.İ., *Sbornik Uzakoneni o Kügizah Stepnyh Oblastey*, Orenburg, 1898.; Abdirov M.Ş., *İstoriya Kazaçestva Kazahstana*, Almaty, 1994, s. 4-15.

⁴ Tuzemets – Ruslar tarafından yerliler için kullanılan tabirdir ve “*yabani*”, “*barbar*”, “*kültürsüz göçebeliler*”, “*okuma-yazmadan mahrum kalan halk*” anlamına gelmektedir.

⁵ “*Letuçiye*” olarak adlandırılan okullar, Sırderya bölgesinde yaşayan yerli halk için açılan özel okullardır. “*Letuçiy*” – Uçan veya bir yerden başka yere taşınan okullar anlamını taşır. Sırderya bölgesi Kazak Türkleri çeşitli boylardan, Mangıtay, Bojban, Kıyat, Kıpçak, Tabın vb. oluşuyordu ve onların yaşama biçimi hayvancılıkla iç-içe olduğu için mevsimlik (yazlık, güzlük, kışlık ve baharlık) göçler yapıyordu. Bu göçler esnasında yerli çocukları Rus eğitimine dahil etmek amacıyla bir Rus öğretmeni ile bir Papaz görevlendiriliyordu.

⁶ Bkn... *Oçot po Revizii Turkestanskogo Kraya, Proizvedyonnyy po Visočayşemu Poveleniyu Senatorom Gofmeysterom Grafom K.K. Palenom*. Oblastnoye Upravleniye, Sankt- Petersburg, 1910, s. 12. (Senator Graf K.K. Palen’in Talimatı Gereğince Türkistan Bölgesinin İncelenmesine Dair Rapor).

⁷ Türkistan vilayetinin (1865) ve daha sonra Türkistan Genel Valiliğinin (1867) ilk genel Valisi. Kendisi Alman olan K.P. fon-Kaufman 1853-1856 yılları arasındaki Kırım Savaşında ve 1865-1875 yıllarında Türkistan’ın işgalinde büyük çabalar harcamıştır. Türkistan’da çok sayıda Rus okulları açmıştır ve Ortodoks müesseselerinin faaliyetlerini sürekli desteklemiştir.

⁸ Burada kullanılan “*eski usul*” ifadesi, İsmail Bey Gasprinski’nin 1880’lerden itibaren Rusya Müslümanlarına önerdiği ve “*usul-i cedid*” adını verdiği yeni öğretim metodundan farklılığını anlatmak amacıyla kullanılmaktadır ve geleneksel öğretim yöntemini anlatmaktadır.

ve medreseleri desteklemeyi planlamıştır. Bu maksatla öncelikle mektep ve medreselerin ders müfredatlarına Rus Dili eğitimi ve Rus tarihi derslerinin eklenmesi zorunlu hale getirilmiştir. Böylece Müslüman okullarında geleneksel eğitim veren din adamları aracılığıyla Rus etkisinin artmasının sağlanacağı düşünülmüş ve bunun yanısıra her köyde bir Rus okulunun açılması desteklenmiştir. Kaufman'ın 7 Kasım 1867 – 25 Mart 1881 tarihleri arasında bölgenin yönetimi hakkında verdiği talimatlar, Rus okullarının açılmasına dair buyruklar, Rus köylülerinin Türkistan Genel Valiliği topraklarında iskânına yönelik araştırmaları bir araya getirildi ve Çarlık Rusyasının Savunma Bakanlığına rapor olarak gönderildi. Bu belgeler birleştirilerek 1885'te kitap olarak yayımlandı⁹.

Bölgede eğitim meseleleri ile ilgili olarak gerçekleştirilen araştırmaların çoğu Rus misyonerleri N.P. Ostroumov, S.M. Gramenitskiy, A.E. Alektorov ve İ.N. İlminskiy tarafından yürütülmüştür. Güney Kazakistan'ın Sırderya vilayetindeki mektep ve medreselerde eğitim kalitesinin düşük olduğunu ispatlamaya çalışan N.P. Ostroumov, “*yerli halkı ırkütmeden bölgede çok sayıda Rus-Tuzem okullarının*” açılması gerektiğine dair genel valiye raporlar hazırladı ve konuya ilişkin makaleler yayınladı¹⁰. N.P. Ostroumov'un genel valiye bölgenin Ruslaştırılmasına ilişkin sunduğu projeye göre yeni Rus- Tuzem okullarının yerli halk arasındaki çekiciliğinin artması ve ders müfredatlarında Rusça eğitimi ile aynı zamanda İslam'la ilgili dini derslerin verilmesi gerekiyordu. Onun “*Türkistanskiye Vedomosti*”¹¹ gazetesinde yayınladığı bir makalede kullandığı “*Kazak (Kırgız)ların Ruslaştırılması ve Rusya ile bütünleşmesinin tek yolu bölgedeki Rus eğitiminin yerli halk arasında yaygınlaşmasıdır*” ifadeleri Çarlık Rusyasının bölgedeki amacını bütün gerçekliğiyle ortaya koymaktadır¹².

Ostroumov, konuyla ilgili çalışmalarında Türkistan bölgesi halkının örf ve adetlerinin İslamlıkla özdeşleşmiş olduğunu ve bu durumun öteki Rusya Müslümanlarının durumundan farklılık gösterdiğini ileri sürerek bunun örneklerini ortaya koymaya gayret etmiştir. O, Türkistan Genel Valiliği hizmetine özel olarak gönderilmişti. Ostroumov ile İlminskiy'nin aralarındaki yazışmalarda¹³

⁹ Kaufman K.P., *Naçalnoye Narodnoye Obrazovaniye v Turkestanskom Kraje*, Sankt-Petersburg, 1910, s. 36.

¹⁰ Ostroumov N.P., “Musulmanskiye Maktabi I Russko-Tuzemniye Şkoli v Turkestanskom Kraje”, *Jurnal Ministerstva Narodnogo Prosveteniya*, 1906, 1907, 1913.

¹¹ Türkistanskiye Vedomosti Gazetesi, Türkistan Genel Valiliğinin Resmi yayın organı olarak 1867'de ilk olarak ayda iki defa; 1868'den-1882'ye kadar ayda dört defa ve bu tarihten 1917'ye kadar da günlük gazete olarak yayımlanmıştır. Gazete, Türkistan'da günlük hayata dair oldukça detaylı bilgiler vermenin yanısıra Ruslaştırma siyasetinin de bir aracı olarak kullanılmıştır.

¹² *İstoriçeskiy Oçerk Narodnogo Obrazovaniya v Gorodah i Ukrepleniyah Sırdarinskoy Linii i Turkestanskom Kraje s 1860 po 1867 gg.*, 1881, s. 30.

¹³ N.P. Ostroumov ile İ.N. İlminskiy'nin yazışmaları Özbekistan Cumhuriyeti Merkezi Devlet Arşivin-

mektep ve medreselerde kullanılan Arap alfabesi (Çağatayca) yerine Kiril harflerinin kullanılması gerektiğine dair düşünceleri izlemek mümkündür¹⁴. Bunun yanı sıra İlimskiy Taşkent ve Verniy (şimdiki Almatı) şehirlerinde kurulan Ortodoks Kiliseleri ile sıkı bağlantı kurarak, Rus okullarında Ortodoks temelli eğitimin güçlendirilmesi için destek sağlamaya çalıştı. Onun “*Muhterem Peder K.P. Pobedonosov*”a yazdığı mektubunda Rus-Tuzem okullarında Ortodoks inancına dair derslerin programa eklenmesi ve bunun maddi olarak desteklenmesine ilişkin talep ve tavsiyeleri dile getirilmektedir¹⁵.

Türkistan Genel Valiliğinde Rus eğitiminin sağlanması konusunda bir diğer misyoner S.M. Gramenitski'nin çalışmalarında da oldukça geniş malumat bulunmaktadır. Gramenitski, bölgedeki mektep ve medreselerin sayısını tespit etti ve istatistikî bilgiler topladı. Bölgenin Ruslaştırılmasının ancak, Rus eğitim müesseselerinin artması ile sağlanabileceğine inanan bu Rus misyoneri, Türkistan'da sürdürülen iskân politikasıyla kurulan yeni Rus köylerindeki kiliselerin bünyesinde Rus Dini okullarının açılmasını sağladı¹⁶.

İşgal edilen bölgenin elde tutulması ve Rusya topraklarının bir parçası haline gelmesi için nelerin yapılması gerektiğini dile getirenler arasında Türkistan Genel Valiliği hizmetinde öğretmen olarak çalışan ve bölgedeki Ruslaştırma politikalarının olgunlaştırılması konusunda çaba gösteren A.E. Alektorov'un çalışmalarını eklemek gerekmektedir. Alektorov, bu vesileyle yerli halkın eğitimi hakkında oldukça geniş malumatlar topladı. O, Türkistan Genel Valiliğinde memur sıfatıyla çalışacakların seçimi sırasında Çağatayca okuma yazma bilen ve eğitim alan insanların listesini hazırladı. Böylelikle sadece Rusça eğitim görenleri iyi görevlere getirerek Ruslaştırma siyasetini yürüttü. Alektorov, yerleşik ahali arasından seçilecek uzman tercümanların yetiştirilmesi gerektiğini sıkça dile getirdi¹⁷. Bu yolla Ruslar ve Türkler arasında yakınlık kurma imkânları arttı ve yerliler Rus kültürüne daha yakın oldu.

Rusça'yı yerliler arasında yaygınlaştırmamanın ve ihtiyaç duyulacak bir düzeye getirmenin yollarını araştıran Rus öğretmenlerden birisi de V.P. Nalivkin'dir.

---

de toplanmıştır (Özel N.P. Ostorumov birimi). Bu yazışmalarda İ.N. İlimskiy, yerli göçebe ve yerleşik hayat süren halkların farklılaşmalarına ilişkin çalışmaların Alfabe değişiklikleri yapılarak uygulanması gerektiği hakkında önerilerde bulunmaktadır.

¹⁴ İlimski İ.N., *İz Perepiski po Voprosu o Primenenii Russkogo Alfavita k İnorodçeskim Yazıkam*, Kazan, 1883, s. 20.

¹⁵ Klimoviç L.İ., *İslam v Tsarskoy Rossii*, Moskova, 1936, s. 222-223.

¹⁶ Gramenitski S.M., *Glavnye Pravila Russkogo Propisania I Primeri dla Uprajneniya*, Taşkent, 1896, s. 172.

¹⁷ Alektorov A.E., *Jurnal Ministerstva Narodnogo Prosvetşeniya*, 1904, № 7.

Türkistan Genel Valiliğinde görev yaptığı dönemlerde “*Türkistanskiye Vedomosti*” gazetesinde “*Orta Asya Yerlilerinin Okulları Hakkında*”, “*Türkistan Bölgesindeki Eğitim Meseleleri*” başlıklı önemli makaleler yayınlamıştır¹⁸.

Yukarıda bahsi geçen Rus misyonerlerin bölgedeki çalışmaları, Çarlık Rusyasının yeni oluşturduğu Türkistan Genel Valiliği sınırları içindeki halkın Ruslaştırılmasına yönelik politikaları belirlemede bir hayli etkili olmuştur.

2. Çarlık Yönetimi ve Müslüman Eğitim Müesseseleri

Rus kültürünü yaygınlaştırmak ve Rusçanın bölgedeki ağırlığını arttırmak amacıyla Çarlık yönetimi ilk önce bölgedeki İslami müesseselere karşı mücadele meselesini ele aldı. Bölgenin özelliklerini göz önüne alan Rus yönetimi, mektep ve medreseleri desteklemeyi esas olarak kabul etmek suretiyle harekete geçerek ilk etapta her Müslüman okuluna 500 rubleden başlayan bir maddi destek verdi¹⁹. Bu siyaset, Rus yönetiminin işgalci değil, tam tersine bir kurtarıcı olarak bu topraklara geldiğini göstermek maksadıyla yürütülüyordu. Türkistan Genel Valiliğindeki Müslüman müesseseleriyle ilgili tartışmaları Kaufman ile İlminskiy arasındaki yazışmalardan izlemek mümkündür. Bölgeyi Hıristiyanlaştırmak amacını taşıyan İlminskiy'e cevap yazan Kaufman: “*Bizim (Rusların), Tuzen halka (Yerlilere) Ortodoks eğitimi yerine, Türkistan bölgesinde Hıristiyan medeniyeti düşüncesini yaymamız gerekir*” şeklindeki ifadeleriyle, Çarlık Rusyasının dini meselelerde tedbirli davrandığını ve yerli halkın tepkilerini göz önüne almakta olduğunu göstermeye çalışır. İncelediğimiz bu dosyada bulunan diğer bir arşiv belgesinde: “*Çarlık Rusyasının bölgede ve genel olarak Orta Asya'da siyasi gücünü arttırmak için biz (Ruslar) yerlilerin dini görüşlerine karşımadık, tam tersine destekledik. Bu tutum yerli Han ve Sultan'ların tarafımıza geçmesini sağladı. Bu sebepten ötürü bölgedeki Rus izi kalıcı olmalıdır*” vurgusunda bulunarak önceki düşüncesini teyit etmektedir²⁰.

Bölgenin idari yapısının henüz şekillenmeye başladığı 1860'lı yılların sonlarından itibaren izlenen bu politikayla müderrislerin sempatisini kazanan ve onların aracılığıyla da yerli ahalinin güvenini elde edeceğini düşünen Çarlık yönetimi, 1880'li yılların ortalarından itibaren bu politikasını yavaş yavaş değiştirmeye başladı. 1880-1890'lı yıllardan sonra mektep ve medreselerin eğitim faaliyetlerinde zorluklar çıkarmaya ve kısıtlamalara girişti. Müslümanlık

¹⁸ Nalivkin V.P., Şkola u Tuzemtsev Sredney Azii, “*Türkistanskiye vedomosti*” gazetesini, 1889, № 32.

¹⁹ KC MDA, 33. Birim, 1. Kayıt, 50. Dosya, 24-25. Sayfa.

²⁰ ÖC MDA, 44. Birim, 1. Kayıt, 48280. Dosya, 5-7. Sayfa.

ile Hıristiyanlık eğitiminin yan yana verilmesini sağlamak için harekete geçti ve nihayet Rus yönetimin İslam karşıtı siyaseti bir şiddet ve baskı politikasına dönüştü. Bu konu hakkında 1880’de gazetelerde yayınlanan makalelerde önümüze çok sayıda malumat çıkmaktadır. Mesela, Gramenitski’nin “*Türkistanskiye Vedomosti*” gazetesine yayınladığı bir makalede “*İslam dini Hıristiyanlığa ne kadar düşman ise, eğitime de o kadar zararı var*” ifadesini kullanmıştır²¹. Bu yaklaşım, Batılı Oryantalist yaklaşımın Ortodoks Hıristiyan versiyonu olarak tanımlanabilir²².

Türkistan Genel Valiliği sınırları içindeki gelişmeleri genel olarak araştıran ve buradaki duruma ilişkin bir rapor hazırlayan Sergey Mihayloviç Duhovskoy, Müslümanlığın bu bölgedeki gücünü kabul etti²³. 1899’da Çarlık Rusyasının Eğitim Bakanına gönderdiği “Türkistan’daki İslam” başlıklı raporunda bölgedeki 5246 Müslüman kurumuna karşı direniş gösteren 119 Rus okulunun ve 11 964 caminin faaliyetlerine karşı koymaya çalışan 42 Ortodoks kilisesinin varlığından söz ederek, acil bir şekilde sayının eşitlenmesi gerektiğini öne sürer²⁴. Yerliler ile Rusların yan yana yaşaması gerektiğini dile getiren Duhovskoy, Yedisu ve Sırderya valilerine kendi idari bölgelerindeki Müslümanlığın etkilerinin hangi boyutlarda olduğunun araştırılması amacıyla birtakım önerilerde bulundu. Bunlar ana hatlarıyla: Müslüman dinî vakıflarının sayısını tespit etmek ve onların faaliyetlerini geçici olarak desteklemek, Müslümanların mezarlarını kontrol altına almak; her sene İşan’ların²⁵ ve müderrislerin yanı sıra öğrencilerin sayısını da kontrol etmek ve bu malumatları kitap olarak yayınlamak olarak sıralanabilir²⁶. Bu önerileri destekleyen Ostroumov, Türkistan bölgesindeki Müslümanlara yönelik siyasetin dikkatli biçimde yürütülmesinin gerekliliğini dile getirdi ve yerliler arasında Ruslara olan nefret duygusunun önünü almak amacıyla bölgedeki Tatar imamların faaliyetlerini kısıtlamayı, alt kademelerdeki idari görevlere getirilecek olan memurların yerliler arasından seçilmesini, Mekke ve Medine’ye hacca gitmelerinin Rus yönetimi tarafından kontrol altına alınmasını sağladı.

²¹ Gramenitski S.M., Narodnoye Obrazovaniye v Turkestanskom Kraye, “*Türkistanskiye Vedomosti*” gazetesi, (1897), № 45.

²² Oryantalizmin İslam’ı öğrenmesi ve bunun sonuçlarını nasıl değerlendirdiği konusunda Bkz.: Edward Said, *Oryantalizm*, Çeviren Berna Ülner, Metis Yayıncılık, İstanbul, 2003.

²³ 1898-1900 yy. arasında Türkistan Genel Valiliği görevinde bulundu ve 1897’de Andijan ayaklanmasında yerli halkı acımasızca ateşledi.

²⁴ ÖC MDA, I-1. Birim, 22. Kayıt, 84. Dosya, 15. Sayfa.

²⁵ “İşan” olarak adlandırılan bu şahıslar, esasında yeterli eğitime sahip olmamakla birlikte Türkistan bölgesindeki Müslüman ahalinin günlük hayatlarında önemli yere sahip idiler. Cenaze törenleri, günlük ibadetlerin yerine getirilmesi gibi ritüellerin hemen tamamı onların işiydi.

²⁶ ÖC MDA, I. Birim, 35. Kayıt, 55. Dosya, 16. Sayfa.

Böylelikle, Türkistan genel valisi tarafından “*Müslümanların Yoğun Yaşadığı Bölgelerin Sıkı Kontrol Altına Alınmasına*” dair bir yönetmelik hazırlandı. Yönetmelik aşağıdaki düzenlemeleri öngörüyordu:

1. Genel valilik sınırları içindeki bütün İslamî müesseseler Çarlık yönetiminin denetimi altında olacak ve bu kurumların faaliyetleri Rus kanunlarına göre yürütülecekti;

2. Müslümanlar tarafından yapılan yayınlara sansür uygulanacaktı;

3. Hıristiyanlar ile Müslümanlar arasındaki evliliklere izin vermemek esas olacak, ancak bu durum her şeye rağmen önlenemezse söz konusu evliliklerden doğacak (metis=melez) çocuklar yetim okullarında yetiştirilecek;

4. Müslümanların dinî gerekçelerle, Çarlık Rusyasının bölgede yürüttüğü siyasete mani olabilecek faaliyetlerinin önüne geçmek²⁷.

Türkistan Genel Valiliğinde uygulamaya konulan bu yönetmelik İslami eğitim müesseselerinin gelişmesini engelledi ve yerli çocukların eğitim düzeyi düşük bu okulların yerine Rus okullarına yönelmelerine yol açtı. Yerli çocuklar Rus eğitime geçmeden önce kendi dillerinde (Çağatayca) ancak Kiril harfleriyle eğitim görebiliyorlardı. Rus okullarında Ortodoks dini eğitimini de müfredatta yer alması sebebiyle zamanla Arap kökenli alfabeyi unutacaklarını ve İslamiyet'ten uzaklaşacaklarını hesaplamışlardır. Bu siyasetin, çocukların Hıristiyanlığı kabul etmesini kolaylaştıracağına ve Rusçayı kısa bir sürede öğrenmelerini sağlayacağına inanan Rus yöneticiler, bölgede çalışacak olan Öğretmenlerin yetiştirilmesi için düzenlenen hizmet içi eğitim kurslarının da sayısını artırdılar. Bu eğitim müesseselerine genel olarak bölgedeki köklü ailelerin; Han'ların, Sultan'ların ve Biy'lerin (Hakim) çocukları kabul edildi²⁸. Rus okullarında yetişen bu çocukların daha sonraki yıllarda kendi bölgelerinde Rus siyasetini başarıyla yürüteceğine inanıyorlardı.

Güney Kazakistan'daki İslamî eğitim müesseselerinde yerli ve Tatar mollalar ders veriyordu. Mollaların yerli halk üzerindeki etkisine ilişkin Rus kaynakları bir hayli malumat verirler: “*Bu insanların (mollalar, işanlar ve ulema) yerli halk arasındaki etkisi büyüktür. Onlar birleştirici bir güce sahipler, bazı zamanlarda ayaklanmaların önderleri olarak kendilerini tanııyorlar*”²⁹.

²⁷ ÖC MDA, 17. Birim, 1. Kayıt, 55. Dosya, 594. Sayfa.

²⁸ Skriplyov P.A., (1909), *Materiali po Obsledovaniyu Pereselençeskih Hozyastv v Turkestanskom Kraye. Russkiye Poseleniya v Çimkentskom Uyezde Sırdarinskoy Oblasti*, Taşkent, 1909, s. 61-65.

²⁹ ÖC MDA, İ-1. Birim, 18. Kayıt, 24. Dosya, 2. Sayfa.

19 yüzyılın ikinci yarısı ile 20 yüzyılın başlarındaki Rus belgelerinde Türkistan Genel Valiliği sınırları içindeki İslamî eğitim müesseselerinin ve öğrencilerin sayısının her sene arttığı açık olarak görülmektedir:

Tablo 1: Türkistan Genel Valiliğindeki İslamî Eğitim Müesseseleri ve Öğrencilerin Sayısı

Yıllar	Mektep Sayısı	Öğrenci Sayısı
1899	4632	44773
1907	5688	70087
1913	7290	70864

Tabloda görüldüğü gibi Müslüman eğitim kurumlarının artışı bölgedeki Cedit okulların³⁰ çoğalmasına ile ilgili idi. İstatistikî verilere göre Güney Kazakistan'da 1892'de 1487 mektep faaliyet gösterirken bu sayı 1895'te 2409'a kadar yükselmiştir. Bu okullarda toplam olarak 1907'de 13118 öğrenci, 1913'te 15978 öğrenci eğitim görüyordu³¹.

Bölgedeki mektep sayısının artışı medreselerin de çoğalmasına zemin oluşturdu. 19. yüzyılın sonlarına doğru Ceditçilik hareketinin hız kazanması, Rus yönetimini rahatsız etmeye başladı. Buna ilişkin 14 Mart 1894'te "*Türkistan Medreseleriyle İlgili Yönerge*" kabul edildi. Medreseleri kontrol altına almaya çalışan Rus yönetiminin baskılarına rağmen Güney Kazakistan'ın Çimkent, Evliya-Ata (Taraz) ve Yesi (Türkistan) şehirlerinde durum şu idi: 1899'da 49 medresede toplam 1099 öğrenci, 1907'de 28 medresede toplam 862 öğrenci, 1911'de 31 medresede toplam 1203 öğrenci eğitim görüyordu³².

Güney Kazakistan'daki mektep ve medreselerin sayısının artışından telaşlanan Rus misyonerleri tedbirler almak için yönetimi sıkıştırmaya başladılar. Meseleyi gündeme getiren Gramenitski, bölgedeki mektep ve medreselerin Rus yönetimi

³⁰ Cedit Okulları, Gaspıralı İsmail Bey'in öncülüğünde yürütülen ve Rusya Müslümanlarının yeni tarzda eğitim veren okullara yönelmelerini amaçlayan bir yenileşme hareketidir ve Rusya Müslümanlarının tarihinde önemli bir dönüm noktasını oluşturmaktadır. Çarlık yönetimi bir paradoks gibi görünse de geleneksel (kadim) eğitim kurumlarını desteklemiş böylece Müslümanlar arasında sert münakaşaların doğmasını sağlamıştır.

³¹ ÖC MDA, İ-1. Birim, 20. Kayıt, 3252. Dosya, 32. Sayfa

³² ÖC MDA, İ-1. Birim, 20. Kayıt, 4107. Dosya, 17. Sayfa

ile yapacakları yazışmaların Rusça yürütülmesini talep etti. O, her bir mektep ve medresenin eğitim programına Rus Dili ve Edebiyatı, Rus tarihi derslerin eklenmesini zorunlu hale getirdi³³. İslamî müesseselerin eğitim faaliyetlerini zorlaştıracak tedbirler cümlesinden olarak aşağıdaki yöntemler geliştirildi:

1. Mektep ve medreselerin kadrosunda ancak Rus öğretmen olduğu takdirde eğitim programının sürdürülmesine izin verilecek, aksi halde bu eğitim müesseseleri kapatılacaktı.

2. Diğer Müslüman ülkelerinde, özellikle Türkiye, Buhara ve Kazan'da eğitim gören müderrisler ve mollaların Çarlık Rusya'sı toprakları içinde çalışmalarını kesinlikle yasaklanacaktı.

3. Yerliler, çocuklarının mektep ve medreselerde eğitim görmelerini isterlerse Rus yönetimine 1,5 ruble vergi ödeyerek özel izin almak mecburiyetinde idiler. Çocuklarını izin almadan mektep ve medreselere verenler birincisinde 10 ruble ceza, ikinci defa 30 ruble ceza ödeyeceklerdi. Rus kanunlarına uymayanlar ve çocuklarını Müslüman okullarına izinsiz olarak gönderenler 10-15 güne kadar hapis cezasına çarptırılacaklardı³⁴.

Mektep ve medreselerin sayısındaki artışın hız kazanması üzerine; 1884'te Türkistan Genel Valiliği görevine getirilen Nikolay Ottonoviç Rozenbah³⁵ şiddetli bir şekilde yeni tedbirler almaya başladı. Rozenbah, ilk olarak yerleşik Müslüman ahali ile göçebeler arasındaki farklılıkların incelenmesini, göçebeler arasında din eğitimi yürütenleri cezalandırmayı ve onların İslamiyet'e olan bağlılığının yeniden araştırılmasını emretti. Bunun için özel bir komisyon oluşturdu. Komisyonun bölgede yaptığı araştırmaları bir rapor haline getirdi ve bunu 1887'de Rusya Eğitim Bakanına gönderdi. Bu raporda Çarlık Rusya'sı Eğitim Bakanlığı'nın, Türkistan Genel Valiliği bölgesine Müslüman gazete ve dergilerinin girmesini yasaklamasını, acil bir şekilde İslamî eğitim müesseselerinin Bakanlık tarafından kontrol altına alınmasını ve bölgede karışık okulların açılmasına hız verilmesini, "*Türkistan Bölgesi Müslüman Eğitimi Kontrol Etme Komisyonu*"nun oluşturulmasını ve bu göreve V.P. Nalivkin'in getirilmesini önerdi³⁶. Bu önerileri dikkate alan Eğitim Bakanı Tolstoi, genel valilik bütçesinde eğitime ayrılan paydan

³³ Gramenitski S.M., *Polejniye İnorodçeskogo Obrazovaniya v Sirdarinskoy Oblasti*, Taşkent, 1916, s. 86.

³⁴ ÖC MDA, 47. Birim, 1. Kayıt, 1004. Dosya, 38. Sayfa

³⁵ 1884-1889 yy. arasında Türkistan Genel Valiliği görevini yaptı. Türkistan bölgesinde demir yolu hatlarının döşenmesinde büyük katkılarda bulundu.

³⁶ ÖC MDA, 1. Birim, 22. Kayıt, 382. Dosya, 112-113. Sayfa

yerlilerin eğitimine % 1, Rus-Tuzem okullarına % 25, Rus ve Ortodoks okullarına % 74 maddi destek vermeyi ön gören bir buyruk çıkardı (Kastelskaya, 1986: 4-8). Bu yolla Müslüman eğitim kurumları Rusya Eğitim Bakanlığı'na bağlanarak, o zamana kadar bu okullara destek veren İslamî Vakıfların faaliyetleri önlenmiş oldu. Okulların bütçeden alacakları ödeneklerin oranları belirlenmek suretiyle Müslüman okullarının eğitim düzeylerinin düşmesine ve ailelerin Rus okullarını tercih etmelerini sağlamaya yönelik önemli bir adım da atılmış oluyordu.

Müslüman eğitim müesseselerinin kalitesinin düşmesi, Çarlık Rusyasının eğitimde “*kültür emperyalizmi*” yöntemlerine karşı mevcut yegâne direniş noktasını da etkisiz hale getirmiştir. Bu okullarda sürdürülen ezbere dayalı eğitim yöntemi Rus okulları ile rekabet edemedi³⁷. Medresede 10-12 sene boyunca eğitim gören bir öğrenci sadece dini eğitim alabiliyordu, böylelikle fen bilimlerinden uzaklaşan yerli çocuklar, zamanın akışına ayak uydurabilmek için, daha sonra Rus okullarına gitmeye mecbur kalıyorlardı³⁸.

Müslüman eğitim müesseselerinin ders müfredatlarını araştıran dönemin Rus öğretmenleri, konuyla ilişkin çok sayıda makaleler yayınlamıştır. İnceleme imkânı bulduğumuz bir kısım makale ve arşiv belgelerine göre Türkistan Genel Valiliğinin özellikle Sırderya bölgesinde yürüttüğü araştırmalar, Müslüman göçebe halkın göç sırasında hayvanlarını otlatmak için konakladıkları yerlerde bir çadır kurarak burayı okul olarak kullandıklarını ve çocukların eğitimini bu göç sırasında sürdürdüklerini ortaya koymuştu. Aynı yöntemle Rus Ortodoks papazlar da göçebe okullarını faaliyete geçirdiler. Bu okullara Ruslar “*Letuçiye Şkoli*”, yani “*Konuş-Uçan Okullar*” adını verdiler. Öğrencilerin yaşı 6-15 arasındaydı ve her sınıfta öğrenci sayısı 8 ile 30 arasında değişiyordu.

³⁷ Saray Mehmet, Gaspıralı İsmail Beyden Atatürk'e. *Türk Dünyasında Dil ve Kültür Birliği*, İstanbul, 1993, s. 32-33.

³⁸ Hayit Baymirza, Türkistanda Cedidçilik ve Sonu, *Milli Eğitim ve Kültür Dergisi*, 1981, 3 (9) Nisan, s. 67-68.

Resim 1: Kazaklar “Letuçiye Şkoli” “Konup-Uçan Okul”da³⁹.

Bu sayılardaki değişme öğrencilerin maddi durumlarıyla da ilgiliydi⁴⁰. Öğretmenin maaşı genelde öğrencilerin hayır olarak verecekleri paradan oluşuyordu. Rus öğretmeni Kerenski'nin araştırmalarına göre Güney Kazakistan'daki mekteplerde öğrenciler Farsça ve Arapça derslerini Hoca Hafız'ın, Fizuli'nin, Sufi Alla Yar'ın kitaplarını okuyarak eğitim görüyordu ve bu kitapların onların dil, düşünce, mantık yönünden gelişmesine hiç bir faydası yoktu (Kerenski, 1892)⁴¹. Zira sadece okuyarak geçiliyordu. Nalivkin ise kendi hatıralarında Rus-Tuzem okulu açıldığında yerli mektep mezunu olan bir öğrenciyi sınava tabi tuttuğunu ve onun kelime yazımında en basit yazılarda bile gramer hatalarını yaptığını dile getirir⁴². Rusların derlediği istatistik verilere göre Sırderya vilayetinin 1409 mektebinden mezun olan öğrencilerin % 50'si okuma- yazma bilmiyordu⁴³.

³⁹ Arka plandaki kubbeler makettir ve resimlerde bu maketlerin kullanılması geleneksel Rus yöntemlerinden biridir.

⁴⁰ Narodnoye Obrazovaniye v Turkestanskom Kraye, *Türkistanskiye Vedomosti*” Gazetesi, 14 Eylül, 1892, № 68.

⁴¹ Kerenski F.M., Medrese Turkestanskogo Kraya, *Jurnal Ministerstva Narodnogo Obrazovaniya*, 1892, № 16.

⁴² ÖC MDA, 47. Birim, 1. Kayıt, 239. Dosya, 1. Sayfa.

⁴³ Narodnoye obrazovaniye, 1897, a.g.e.

3. Bölgedeki Rus Okullarında Yürütülen Ruslaştırma Siyaseti

Kazakistan'ın Güney bölgesi Çarlık Rusyasının Sırderya işgal hattı kurularak ele geçirilmiştir. Bu hatta öncelikle Fort-1, Fort-2 kaleleri ve Perovsk'da (*şimdiki Kazakistan'ın Kızılorda ve Kazalı şehirleri*) üç önemli askeri garnizon kuruldu. Çarlık Rusyasının işgal politikası Rus köylülerin bölgede iskân edilmesi ile yan yana yürütüldüğü için askeri garnizonlar etrafında Rus köyleri oluşturuldu. Rus askerlerle bölgeye iskân edilmiş olan Rus köylüler kendi çocuklarının yerlilerle birlikte Müslüman eğitim müesseselerinde eğitim almasına karşı çıkıyorlardı⁴⁴. Bundan sonra Rus askerleri ile köylüler, Perovsk ve Kazalı şehrinde Rus okullarının açılması ile ilgili yoğun bir çaba harcadılar. 28 Ağustos 1858'de Orsk şehrinin Papazı Timaşev Fort-1'in Papazı Aleksandr Pabedonosov'a Rus okulunun açılmasına izin verdi. Buna benzer okullar Orenburg ve Ufa Piskoposları tarafından denetlendi. İlk yıllarda bu okullarda Rus ve yerli çocuklar ayrı ayrı eğitim aldı. Okullar bir kaç odadan oluşmuştu ve ders programında Rusça okuma-yazma, Ortodoks Din dersleri girdi. Okullarda dersleri papazlar verdiği için, yerliler kendi çocuklarını Rus okullarına göndermeye karşı çıktılar⁴⁵. Sonradan bu okulları destekleyen Sırderya işgal hattının Askeri komutanlarından Danzas, okul için yeni bir binanın gerektiğine ve senelik harcamalar içine, satın alınmasını istediği kitapların listesini de ekleyerek gerekli emri çıkardı. Sonraki yıllarda bu okullarda erkek ve kız çocukları karma eğitim almaya başladılar. Okullarda Ortodoks dinine mensup Rus çocukları ile beraber köklü yerli ailelerin çocukları da kaydedildi. Bir sınıfta 7-14 yaş arası 33 erkek ve 23 kız öğrenci kayıtlı olup, 1859'da kabul edilen yeni ders programı uygulandı. Derslerde "*Rusça El Kitabı*" kullanıldı, müfredatta Rus Alfabeti, Ortodoks Din Dersleri, Kısa Rusça Grameri, Rusya Tarihi ile Matematik derslerine ait temel bilgiler yer aldı⁴⁶. Böylelikle çocuklar derste ansiklopedik bir kitabı kullanarak ilk eğitimlerini sürdürmüş oluyorlardı.

Kazalı askeri garnizonundaki Rus okulu 21 Ocak 1860'ta açıldı. 50 kişilik bu okula 31 Rus ve 2 kız öğrenci alındı. Okul yerlilerden toplanan 7214 Rublelik parayla açıldı. Kazalı ve Perovsk Rus askeri garnizonlarında açılan okulda "*Lankostor*" eğitim yöntemi kullanıldı. Bu yöntemle göre öğretmen başarılı öğrencilere ders

⁴⁴ Ostroumov N., İstoriçeskiy Oçerk Narodnogo Obrazovaniya v Gorodah i Ukrepleniyah Sırdarinskoy Linii i Turkestanskoy Oblasti 1860 po 1867 goda, "*Turkestanskiye Vedomosti*" Gazetesi, 4 Ağustos, 1881, N° 30.

⁴⁵ Ostroumov ... a.g.e.

⁴⁶ Ostroumov N., Pervıye Predstavleniya dla Detey Russkih v Kazalinske, Perovske i Taşkente v 1860-1867 godah, "*Türkistanskiye Vedomosti*" Gazetesi, 11 Ağustos, 1881, N° 30.

anlatıyordu ve daha sonra başarılı öğrenciler diğer zayıf öğrencilere öğretmenin anlattıklarını yazdırıyordu⁴⁷.

1867'de Türkistan Genel Valiliği kurulduktan sonra Kaufman açılan okulların eğitim kalitesinin zayıf olduğunu ileri sürdü ve sadece Rus çocuklardan oluşan sınıfların açılmasını yasakladı. Kaufman, hatıralarında Rus ve yerli çocukların karışarak eğitim görmelerini sağladığını, bu şekilde de yerlilere hızlı bir şekilde Rus kültürün tanıttığını yazmıştır (Proyekt, 1885: 434). O, Sırderya ve Yedisu valilerine bölgeye iskân edilen Rus köylüleri için özel Eğitim okullarının açılmasını, bu okullarda yerlilere parasız eğitim verilmesini ve okul bünyesinde ihtisas sınıflarının bulunmasını talep etti.

Hem Ruslaştırma hem de Hıristiyanlaştırma amaçlı açılan Rus dini okullarında eğitim gören yerlilerin sayısının sürekli artması istendi. Buna göre Çarlık Rusyasının Eğitim Bakanlığı bir yönergesinde: “*Rusya’ya dahil olan bölgelerdeki halk eğitimi bir misyonudur. Misyon ise manevi savaştır. Bu yüzden savaşan tarafların kendi planlarını saklı tutmaları gerekmektedir*” yazılmıştır. Bu ifadelerden Rusya’nın yerli halkı Ruslaştırmak maksadına yönelik daha kapsamlı bir proje hazırladığını görmek mümkündür⁴⁸.

1867'de Türkistan Genel Valiliğinde halk eğitimini denetleyecek bir Komite kuruldu. Bu Komite 1875’e kadar etkili olamadı, fakat buna rağmen bölgede 10 Rus okulunun açılmasını sağladı. Rusya Eğitim Bakanlığı, Komitenin faaliyetlerini güçlendirmek amacıyla 17/29 Mayıs 1875'te yetkilerinin artırılmasına karar verdi. Rus okullarına mümkün olabildiği kadar çok sayıda yerli öğrenci çekmeyi amaçlayan bu Komite 1 Temmuz 1876'da *Türkistan Bölgesi Yüksek Öğretim Kurulu’na* dönüştü. Kurulun yetkileri arasında yer alan Rus okullarının eğitimini denetleme görevi, 1877'de N.P. Ostroumov’a verildi⁴⁹. 1878'de ise K.P. fon-Kaufman, “*Türkistan Bölgesi Şehir Okulları İçinde Müslüman Erkek Çocuklarına Mahsus Hazırlık Sınıfları Açılmasına Dair Yönerge*”yi ve “*Türkistan bölgesi şehir okulları içinde Rus ve Müslüman çocukların karışık eğitim almalarına dair yatılı okulların açılması ile ilgili Emirname*”yi imzaladı. Bu kararın hemen ardından Güney Kazakistan’ın Evliya-Ata şehrinde bir yatılı Rus Okulu ve aynı şehirde, Çimkent’te, ve Kazah’da Rus Meslek Okulları açıldı. 1879'da Türkistan şehrinde bir Meslek Okulu ve bir Yatılı

⁴⁷ Ostroumov ... a.g.e.

⁴⁸ KC MDA, 121. Birim, 1. Kayıt, 47. Dosya, 8. Sayfa.

⁴⁹ ÖC MDA, 47. Birim, 1. Kayıt, 2494. Dosya, 50-53. Sayfa.

Okul faaliyete geçti⁵⁰. Bu okullarda eğitim gören bilhassa yetim öğrenciler Rus terbiyesi almış olarak mezun oluyordu. Çünkü, K.P. fon-Kaufman'ın ifadelerine göre “*bir yerde eğitim görüp, yemek yeyip, bir birinin kültürünü tanıyan hem Rus hem de yerli çocuklar gelecekte Rusya'nın güvenilir şahısları olarak yetişecekler*”⁵¹. Meslek ve Yatılı Okullarda yerlilerden alt tabakalara mensup olanlara hizmetçilik, ayakkabıcılık ve tercümanlık gibi meslekî eğitim veriliyordu.

1896'da yatılı eğitim kurumlarını ve meslek okullarını denetleyen S.M. Gramenitski, her birinde yaklaşık 55 Rus ve 98 yerli çocuğun karışık şekilde eğitim aldıklarını dile getirmektedir. Öğrencilerin kendi aralarında iyi anlaşuklarını ve çok iyi seviyede Rusça konuştuklarını, ayrıca bu okullarda çoğunlukla yetim çocukların eğitim aldıklarını yazıyor. Gelecekte bu çocukların idari görevler de alabilecekleri kanaatinde olan Rus yönetimi, bunların aynı zamanda kaliteli bir eğitim aldıklarına değinmektedirler⁵².

Türkistan Genel Valiliği sınırları içindeki Rus okullarını ve öğrenci sayılarını tablodan görebiliriz:

⁵⁰ *Otçot po Revizii Turkestanskogo Kraya, Proizvedyonnyy po Visočayşemu Poveleniyyu Senatorom Gofmeysterom Grafom K.K. Palenom.* Uçebnoye Delo, Sankt-Petersburg, 1910, s. 7.

⁵¹ Narodnoye Obrazovaniye v Turkestanskom Kraye, *Türkistanskiye Vedomosti Gazetesi*, 19 Haziran, 1897, № 44.

⁵² Gramenitski, 1916, ... *a.g.e.*, s. 19-21.

Tablo 2: 1887-1896 Yıllarında Açılan Rus okulları ve Öğrencilerin Sayısı

Yıllar	Okul Sayısı	Öğrencilerin Sayısı					İlk Öğretim ve Şehir Okullarının Sayısı				
		Rus		Yerli		Toplam	Rus		Yerli		Toplam
		Erkek	Kız	Erkek	Kız		Erkek	Kız	Erkek	Kız	
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
1877	11	377	139	154	5	675	324	74	154	–	552
1878	11	396	224	63	5	688	303	121	60	–	484
1879	11	396	224	63	5	688	303	121	101	1	516
1880	22	437	232	106	8	783	317	97	101	2	688
1881	30	539	409	122	8	1078	347	228	138	10	770
1882	30	623	450	160	15	1248	367	255	194	15	821
1883	30	662	581	215	21	1429	343	299	232	11	984
1884	30	762	616	261	21	1660	448	293	163	1	1075
1885	31	887	681	184	11	1763	563	348	191	5	1147
1886	32	906	682	215	14	1817	585	366	331	3	1444
1887	39	1023	690	353	9	2075	707	403	352	–	1511
1888	50	1035	725	369	7	2130	736	423	582	–	1785
1889	55	1038	709	601	6	2354	764	439	538	–	1781
1890	58	1081	694	550	4	2338	791	452	468	–	1787
1891	58	1145	730	486	3	2364	847	472	478	2	2007
1892	66	1341	978	497	7	2823	1023	504	553	2	2888
1893	70	1643	1020	570	9	3242	1289	539	592	3	2995
1894	77	1972	1158	609	11	3375	587	683	566	3	3266
1895	91	2251	1072	579	9	4211	1868	1000	599	6	3688
1896	100	2451	1400	617	14	4522	2057	985	803	4	3997

Tablodan anlaşılacağı gibi yirmi yıl içinde Rus okullarının sayısı on kata çıkmıştır, öğrencilerin sayısı ise yedi kat yükselmiştir, özellikle kız öğrencilerin sayısı artmıştır. Rus misyonerlerin araştırmalarına göre yirmi yıl içinde kız öğrencilerin sayısı 11 kat, erkek öğrencilerin sayısı ise 7 kat artmış bulunuyordu.

Yatılı Rus okullarındaki öğrenciler nöbetçi öğretmenin denetiminde bulunuyordu. Nöbetçi öğretmenler, onların ödevlerine ve Rusça pratik yapmalarına yardımcı oluyordu. Bu okullarda yerlilerin Rusça öğrenmelerine ve Rus kültürü ile yetişmelerine büyük önem veriliyordu. Bu sebeple yatılı okullardaki

derslere ve onların müfredatlarına göz atmak yararlı olacaktır. Aşağıdaki tabloda yatılı okullardaki haftalık ders programı gösterilmektedir:

Tablo 3: Yatılı Okullardaki Haftalık Ders Programı⁵³

№	Dersler	Haftalık Ders Programı				
		Hazırlık Sınıfı I	Hazırlık Sınıfı II	Birinci Sınıf	İkinci Sınıf	Üçüncü Sınıf
1	Ortodoksluğun temelleri	2	–	2	2	2
2	Rusça	16	9	6	4	3
3	Matematik	–	4	3	3	4
4	Geometri	–	–	4	3	3
5	Coğrafya	–	6	6	4	4
6	Fransızca	–	4	4	4	3
7	Almanca	–	–	–	–	4
8	Dünya ve Rusya Tarihi	–	–	–	3	3
9	Tarih	–	–	–	–	3
10	Latince	–	–	1	1	1
11	Yunanca	–	1	1	1	–
12	Resim	–	1	2	2	1
13	Eski Yazı	–	1	2	2	2
14	Müzik ve Tabiat Tarihi	–	–	–	2	3
	Toplam	18	26	37	31	35

Tabloda gösterilen ders programına bakıldığında Latin ve Yunan Dili derslerinin genel olarak Rus çocuklarına verildi. Yerli Kazak (Kırgız) ve Özbek (Sart) öğrencilere yoğun bir şekilde Rusça dersleri ağırlıklı idi.

Bölgede Rus nüfusunun artması ile dini okulların sayısı da artmıştır. 30 Ağustos 1879'da Rus ve yerli çocukları için *Yatılı Türkistan Öğretmenler Semineri* açıldı. Bu seminer bölgedeki Rus ve Rus-Tuzem okullarında görev yapacak olan

⁵³ ÖC MDA, 47. Birim, 1. Kayıt, 32. Dosya, 4. Sayfa.

öğretmenleri yetiştiriyordu. Seminerlerin yürütülmeye başladığı günden 1909 yılına kadar 522 öğretmen yetiştirilmişti ve bunların 434'ü Rus, 88'i Yerli idi. S.M. Gramenitski'nin ifadelerine göre “*Mezun olanlar arasında üstün başarılı öğrenciler Kazaklar (Kırgızlar), sonra Sartlar (Özbekler), Türkmenler ve Dunganlar*” idi⁵⁴.

Türkistan Öğretmenler Seminerinde Rusça dersi haftada 13 saat, yerli öğrenciler için Farsça, Rus öğrencilere Ortodoksluğun Temelleri, Matematik, Rusya Tarihi ve Coğrafya dersleri verildi. Bölgenin Ruslaştırılmasına ilişkin sistemli çalışmalarda Rus-Tuzem okullarının rolü büyüktür. Güney Kazakistan'da ilk Rus-Tuzem okulları 1884'ten başlayarak açıldı. 1885- 1887'de bölgede toplam 22 Rus-Tuzem Okulu vardı ve bunlara ek olarak 1899'da 4 okul daha açıldı. Bu okulların 6'sı yatılı idi. İstatistikî bilgilere göre bu okullarda eğitim gören 665 öğrencinin 650'si Müslüman idi⁵⁵. 20 yüzyılın başlarında Rus-Tuzem okullarının sayısının arttığı gözlenmektedir. Arşiv belgeleri 1907'de Güney Kazakistan'da 34 Rus-Tuzem okulunun faaliyetlerini sürdürdüğünü ortaya koymaktadır⁵⁶. Bu okullar bölgedeki Müslüman eğitim müesseselerine alternatif olarak kuruldu ve açılış amacı hiç şüphesiz Ruslara hizmet edecek kadrolar hazırlamak ve bölgedeki Ruslaştırma siyasetini yürütmektir.

4. Misyonerlik Okulları ve İskân Siyaseti

Kazakları (Kırgız) dillerinden ve dinlerinden uzaklaştırmak amacını taşıyan Çarlık yönetimi, 1869'da Moskova'da özel bir misyonerlik kurumu oluşturdu ve bu kuruma bir hayli siyasi ve ideolojik görevler yüklendi. Bir takım görüşmelerden sonra 21 Kasım 1896'da Rusya Bakanlar Kurulu kararıyla kurumun bölgedeki faaliyetleri onaylandı⁵⁷. Misyonerlik kurumu talimatları Moskova Merkez Kilisesinin Mukaddes Sinod'undan alıyordu ve bu talimatları bölgede uyguluyordu. Merkezi Verny olan (şimdiki Almatı) ve daha sonra Taşkent'e taşınan *Ortodoks Dini İşleri Kurumu*, misyonerlik faaliyetleri yürütülebilecek bölgeleri, 1891-1892'de “*Ortodoks Dini Okulları Ve Hazırlık Okulları*” Raporunda şöyle belirlemiştir: “*Türkistan Eparhıyası (Ortodoks Dini İşleri) 939 683 metre kareyi almaktadır. Bu topraklarda Türkistan bölgesi ve Dala vilayetinin bir bölgesi vardır, ona 19 uyez (il) ve 6 büyük Rus köyü yerleşmiştir*”⁵⁸.

Misyonerlik siyasetinin başarıya ulaşmasını sağlamak için Çarlık yönetimi,

⁵⁴ KC MDA, 119. Birim, 1. Kayıt, 171. Dosya, 23. Sayfa.

⁵⁵ ÖC MDA, 17. Birim, 1. Kayıt, 15407. Dosya, 60. Sayfa.

⁵⁶ ÖC MDA, 17. Birim, 1. Kayıt, 15423. Dosya, 14. Sayfa.

⁵⁷ KC MDA, 64. Birim, 1. Kayıt, 747. Dosya, 1-4. Sayfa.

⁵⁸ KC MDA, 121. Birim, 1. Kayıt, 32. Dosya, 5. Sayfa.

iskân yoluyla bölgedeki Rus köylülerin sayısını artırmaya yöneldi. K.P fon-Kaufman özellikle Güney Kazakistan'ın Çimkent ve Evliya-Ata şehirlerine önem verilmesini istedi. Öncelikle Yedisu bölgesinin mimari dokusunu değiştirerek yerleşim alanlarının genel görünüş itibarıyla Hıristiyan topraklarına dönüştürülmesini planlayan genel vali, bu değişimin daha sonra bütün Türkistan Genel Valiliği ahalisinin Ortodoksluğu kabul etmesinde etkili olacağına inanıyordu. Onun verdiği bir raporda “*Bizim (Ruslar) önce Kazaklar (Kırgız) arasında Ortodoksluğu yaymamız lazım, çünkü onlar Özbeklere (Sart) nazaran fanatic (Müslüman) değiller. Bundan dolayı Çimkent ve Evliya-Ata bölgelerindeki Rus nüfusunu arttırmamız gerekmektedir*” düşüncesini ileri sürer⁵⁹.

Böylelikle, 1885'te Kutsal Sinod'a bağlı bölgede açılan okulların Öğretmen Danışma Kurulu faaliyete geçirildi. İstatistikî verilere göre Kurul bölgedeki yerlilerin Hıristiyanlığa yönelik tutum ve algılarını araştırmakla meşgul olacaktı ve bu maksatla 4 Ortodoks okulu, iki senelik 1 dini okul ve 5 dini hazırlık okulu açıldı⁶⁰. Ancak bütün gayretlere rağmen yerli çocuklar bu okullarda eğitim almakta fazla istekli olmamışlardır.

Bu okullar açıldıktan sonra “*Müslümanlığa Karşı Manevi Misyon*” kurumu açıldı, Türkistan Genel Valiliği'ne dahil vilayetlerin her birinde kurumun 14 dini merkez oluşturarak misyonerlik faaliyetlerini yürütme yükümlülüğü getirildi. Öte yandan da kurumun görevleri arasına bölgenin verimli toprakların araştırılmasına dair talimatlar eklendi. Rusların ifadesiyle “*Bölgenin Boş Arazileri*”nde Rus köylülerin iskân edileceği mekanlar belirlendi. İstatistik bilgilere göre Evliya- Ata uyezдинin (kaza) Perovsk yerleşkesine 96 aile, Tısyaya Klüçey'e (Bin Kilit) 47 aile, Kremnevoy'a 142 aile, Zıkovski'ye 61 aile, Yuriyevski'ye 40 aile vb. iskan edildi ve buralarda yeni yerleşim merkezleri inşa edildi. Buraların tamamına Rusça isimler verildi⁶¹. Rus köylülerin iskan edildiği bölgelerin her birinde mimariye Rus karakteri katacak görüntüde bir kilise ve okul açılıyordu. Kazalı şehrinde kızlar için böyle bir okul açılmıştı. Okul yaşa göre yukarı ve aşağı sınıf olarak ikiye ayrıldı ve genel olarak bu okulda Ortodoksluğun Temelleri derslerinin yanısıra Rusçaya büyük önem verildi. Dersler bittikten sonra öğrenciler kilisede çalışmalarını devam ettirerek pratik yapmak suretiyle eğitimlerini derinleştiriyorlardı.

Aşağıdaki tabloda Güney Kazakistan'da açılan Ortodoks dini okullarını ve öğrenci sayısını izleyebiliriz:

⁵⁹ ÖC MDA, 1. Birim, 31. Kayıt, 540. Dosya, 32. Sayfa.

⁶⁰ KC MDA, 64. Birim, 1. Kayıt, 975. Dosya, 17. Sayfa.

⁶¹ KC MDA, 184. Birim, 1. Kayıt, 146. Dosya, 21. Sayfa.

Tablo 4: Güney Kazakistan'daki Rus Dini Okulları ve Öğrenci Sayısı

Dini Okullar	Erkek Öğrencilerin Sayısı	Kız Öğrencilerin sayısı
Çimkent'te İki Okul	29	10
Evliya-Ata Okulu	12	5
Sarı Kambar Okulu	2	–
Perovskiy Okulu	7	1
Türkistan Şehri Okulu	19	–
Perovsk Okulu	26	10

Tabloda kız öğrencilerin sayısındaki artış dikkati çekmektedir. Bu durumun sebebini ise Mukaddes Sinod'un hazırladığı bir belgeden öğreniyoruz: “*Biz (Ruslar) kızlara önem vermeliyiz. Onlar gelecekteki anneler. Ortodoks temel eğitimi alan bir kız öğrenci çocuklarına muhakkak dini eğitim verecektir*”⁶².

Bu doğrultuda Çarlık yönetimi Ortodoks dinî kitaplarının yerli dillere tercüme edilmesi meselesini de ele aldı. İlminski'nin Ruslaştırma yöntemini örnek olarak alan tercümanlar yerleşik ve göçebe hayat sürenler için “*uydurulmuş*” Kiril harfleri kullandılar. Her bir harf özel bir sese sahipti ve böylelikle yeni dillerin yaratılması süreci şekillenmeye başladı. Çağatayca'nın “*dil olarak parçalanması*” gerektiğini ileri süren Rus misyonerleri, unutulmasını ve “*fakirleşmesini*” istediler. N.N. Pantusov'un gösterdiği üzere “*Türkistan Genel Valiliği için Ortodoks temelleri içeren 31 kitap Tatarca'ya, 15 kitap Kazakça'ya (Kırgızca)*” Kiril harfleri kullanılarak ve her lehçede harflerin bir kısmına farklı sesler verilerek çevrilmişti⁶³.

Tartışma ve Sonuç

Rusların Çarlık döneminde izledikleri asimilasyon politikası Türk Anayurdunda çeşitli yöntemlerle uygulandı. Güney Kazakistan'da 19. Yüzyılda başlatılan bu sistematik asimilasyon “*eğitim aracıyla*” gerçekleştirildi. Bu çalışmanın ortaya koyduğu tespitlerin başında Rus sömürgeciliğinin izlediği yöntemlerin daha önce başkaları tarafından sınanmıştır ve kısmen daha kaba biçimde yürütülmüştür.

“*Yerliler*”e ilişkin algı aslında 19. Yüzyılda egemen olan “*öteki*”ni yok sayma ve aşağılama temelli bir yaklaşım olarak kabul edilebilir. Nitekim “*Tuzemets*”lerin Rus

⁶² KC MDA, 267. Birim, 1. Kayıt, 6. Dosya, 4. Sayfa.

⁶³ Blagoşevskiy A., (1881), *İstoriya Kazanskoy Duhovnoy Seminarii*, Kazan, 1881, s. 20-23.

ve Hristiyan kültürünü tanıdıkça ve öğrendikçe kendi kültürlerinden kopacakları varsayımı Kazak kimliğinin iki önemli unsuru olan *dil* ve *din* konusunda yoğunlaşmıştır. Misyonerlerin bölgenin çözümlenmesi ve buna uygun politikaların oluşturulması konusunda öncelik almaları ise çok anlaşılabilir bir şeydir: *din gayreti* ve “*Çar Babamız*”m egemenliğinin devamı. Ortodoks misyonerliği ile Çarlar arasındaki uzlaşmanın temelinde iki tarafın da bu durumdan yarar sağlamalarıdır. Bu temelde Kuzeyde kısmen başarılı bir tecrübe yaşanmıştı ve aynı yöntemlerin Güney Kazakistan’da da başarılı olmaması için ortada bir sebep görünmüyordu.

Ancak, bütün gayretlere rağmen Türkistan Genel Valiliğinin önemli bölümünü oluşturan Güney Kazakistan bölgesinde bu siyaset beklendiği ölçüde başarılı olmadı. Bunun sebeplerinin başında bölgedeki halkın Müslüman kimliğine sıkı bir bağlılık göstermiş olmalarıdır. İkinci sebep, bölgedeki Kazak topluluklarının göçebe bir hayat tarzını benimsemiş olmalarıdır. Bu yaşama biçimi Rus okullarının sürekliliğini ortadan kaldırmıştır. “*Letuçiy Şkol*”larda ders veren misyoner papazlar ve Rus öğretmenler bir sabah uyandıklarında kendi başlarına kaldıklarını ve hedef kitlenin yer değiştirdiğini görüyorlardı.

Mamafih, Ruslar bölgede iskân ettikleri Ruslar aracılığıyla kurdukları ve geliştirdikleri şehirlerde ve köylerde mimari görünüşü de Ruslaştırmak suretiyle “*devlet*” kurumlarının sürekliliğini ve etkisini kısmen yerleştirdiler. Kazak ve Rusların birlikte yaşadıkları köylerde bu siyasetin başlangıçta Rus köylülerin sayısı ile bağlantılı olarak “Kazaklaşmayı” getirmiş olması, Rus yöneticilerin iskân siyasetinin daha sistemli biçimde uygulanması yönünde tedbir almalarına yol açmıştır.

Şehirleşme geliştikçe, özellikle Rusçanın öneminin artması ve Rusça bilenlerin sistem içinde yükselmelerine imkân sağlanması, toplumsal piramidin tepesinde Ruslaşmayı hızlandırmış ve ikili bir kimliğin şekillenmesinde de bu etkili olmuştur. Uzun vadede bu siyaset, Rus köylülerin iskânı ve sonunda Hristiyanlaştırma çabalarıyla birlikte yürütüldüğü için beklenen sonucu vermemiştir. SSCB döneminde değişen durum ise ayrı ve daha derin çalışmayı gerektirmektedir.

Ekonomik hayatları hayvancılığa dayanan Güney Kazakistan’da sonraki yıllarda yürütülen devletleştirme ve zorla yerleştirme politikaları eğitimin yarattığı “*kadrolarla*” yürütülmeye çalışılsa da radikal bir dönüşümü sağlamakta diğer bölgelere nazaran başarısız olmuştur.

KAYNAKLAR

Arşiv Kaynakları

Kazakistan Cumhuriyeti Merkezi Devlet Arşivi

KC MDA, 33. Birim, 1. Kayıt, 50. Dosya, 24-25. Sayfa.

KC MDA, 119. Birim, 1. Kayıt, 171. Dosya, 23. Sayfa.

KC MDA, 121. Birim, 1. Kayıt, 32. Dosya, 5. Sayfa.

KC MDA, 184. Birim, 1. Kayıt, 146. Dosya, 21. Sayfa. KC MDA, 267. Birim, 1. Kayıt, 6.

Dosya, 4. Sayfa KC MDA, 64. Birim, 1. Kayıt, 747. Dosya, 1-4. Sayfa KC MDA, 64-birim, 1- kayıt, 975-iş, 17-sayfa

Özbekistan Cumhuriyeti Merkezi Devlet Arşivi

ÖC MDA, 17. Birim, 1. Kayıt, 55. Dosya, 594. Sayfa.

ÖC MDA, 1. Birim, 31. Kayıt, 1023. Dosya, 89. Sayfa.

ÖC MDA, 1. Birim, 35. Kayıt, 55. Dosya, 16. Sayfa.

ÖC MDA, İ-1. Birim, 22. Kayıt, 84. Dosya, 15. Sayfa.

ÖC MDA, 44. Birim, 1. Kayıt, 48280. Dosya, 5-7. Sayfa.

ÖC MDA, İ-1. Birim, 18. Kayıt, 24. Dosya, 2. Sayfa.

ÖC MDA İ-1. Birim, 20. Kayıt, 4107. Dosya, 17. Sayfa

ÖC MDA, 47. Birim, 1. Kayıt, 1004. Dosya, 38. Sayfa

ÖC MDA, 47. Birim, 1. Kayıt, 32. Dosya, 4. Sayfa

ÖC MDA, 17. Birim, 1. Kayıt, 15407. Dosya, 60. Sayfa

ÖC MDA, 17. Birim, 1. Kayıt, 15423. Dosya, 14. Sayfa

ÖC MDA, 1. Birim, 31. Kayıt, 540. Dosya, 32. Sayfa

Yayınlanmış Arşiv Kaynakları

İstoriçeskiy Oçerk Narodnogo Obrazovaniya v Gorodah i Ukrepleniya Sırdarinskoy Linii i Turkestanskoy Kraya s 1860 po 1867 gg (1881).

Otçot po Revizii Turkestanskogo Kraya, Proizvedyonny po Visočayşemu Poveleniyu Senatorom Gofmeysterom Grafom K.K. Palenom, Oblastnoye Upravleniye, (1910), Sankt-Petersburg. (Senator Graf K.K. Palen'in Talimatı Gereğince Türkistan Bölgesinin İncelenmesine Dair Rapor).

Otçot po Revizii Turkestanskogo Kraya, Proizvedyonny po Visočayşemu Povelenyu Senatorom Gofmeysterom Grafom K.K. Palenom. Uçebnoye Delo, (1910), Sankt-Petersburg.

Proyekt Vsepoddaneyşego Otçota General-Adyutanta K.P. fon-Kaufmana po Grajdanskomu Upravleniyu i Ustroystvu v Oblasti Turkestanskogo general-Gubernatorstva, (1885), Sankt-Petersburg.

Kaynak Eserler

Blagoveşyanski A., *İstoriya Kazanskoy Duhovnoy Seminarii*, Kazan. Gramenitski S.M., (1896), Oçerk Razvitiya Narodnogo Obrazovaniya v Turkestanskom Kraye, Taşkent 1881.

Gramenitski S.M., *Glavniye Pravila Russkogo Propisania I Primeri dla Uprajneniya*, Taşkent 1916.

Gramenitski S.M., *Polojenije İnorodçeskogo Obrazovaniya v Sırdarinskoy Oblasti*, Taşkent 1916.

İlminski İ.N., *İz Perepiski po Voprosu o Primenenii Russkogo Alfavita k İnorodçeskim Yazıkam*, Kazan 1883.

Kaufman K.P. *Naçalnoye Narodnoye Obrazovaniye v Turkestanskom Kraye.* Sankt-Petersburg 1910.

Klimoviç L.İ. *İslam v Tsarskoy Rossii*, Moskova 1936.

Skrıplyov P.A., *Materiali po Obsledovaniyu Pereselençeskikh Hozyastv v Turkestanskom Kraye. Russkiye Poseleniya v Çimkentskom Uyezde Sırdarinskoy Oblasti*, Taşkent 1909.

Araştırmalar

Hayit B., Türkistanda Cedidçilik ve Sonu, *Milli Eğitim ve Kültür Dergisi*, 3 (9) Nisan. Kastelskaya Z.D., (1986), *İz İstorii Turkestanskogo Kraya*, Moskova 1981.

Saray M., Gaspıralı İsmail Beyden Atatürk'e. *Türk Dünyasında Dil ve Kültür Birliğı*, İstanbul 1993.

Tazhin, M., *Ultyk Tarihi Zhadın Saktap Kalu – Öz-Özindi Saqtap Qaludın Zhalgz Joly.* Halyk Tarih Tolkyında. 1 Tom, Astana 2012.

Sürelı Yayınlar

Alektorov A.E., *Jurnal Ministerstva Narodnogo Prosveşeniya*, N° 7, 1904.

Gramenitski S.M., Narodnoye Obrazovaniye v Turkestanskom Kraye, “*Türkistanskiye Vedomosti*” gazetesi, N° 45, 1897.

Kerenski F.M., Medrese Turkestanского Края, *Журнал Министерства Народного Образования*, № 16, 1892.

Министерства Народного Просвещения, № 2; Madrası v Turkestanском Kraе, *Журнал Министерства Народного Просвещения*, № 1; (1913), К Истории Musulmansкого Образовательного Движения v Rossii v 19 – 20 Stoletiyah, *Mir Islama*, Sankt-Petersburg. Nalivkin V.P., (1889), Школа u Tuzemtsev Sredney Azii, *Türkistanskiye vedomosti* gazetesi, № 32; (1880), Uçebnoye Delo v Turkestanском Kraе, “*Material dla İstorii Narodного Образования v Turkestanском General-Gubernatorstve*”, № 36, 1907.

Narodnoye Образованиye v Turkestanском Kraе, *Türkistanskiye Vedomosti* Gazetesi, 14 Eylül, № 68, 1892.

Narodnoye Образованиye v Turkestanском Kraе, *Türkistanskiye Vedomosti* Gazetesi, 19 Haziran, № 44, 1897.

Ostroumov N., İstoriçeskiy Oçerk Narodного Образования v Gorodah i Ukreplenyah Sırdarinskoy Linii i Turkestanской Oblasti 1860 po 1867 goda, *Turkestanškiye Vedomosti* Gazetesi, 4 Ağustos, № 30, 1881.

Ostroumov N., Perviye Predstavleniya dla Detey Russkih v Kazalinske, Perovske i Taşkente v 1860-1867 godah, *Türkistanskiye Vedomosti* Gazetesi, 11 Ağustos, № 30, 1881.

Ostroumov N.P., Musulmanskiye Maktabı I Russko-Tuzemniye Şkolı v Turkestanском Kraе, *Журнал Министерства Народного Просвещения*, 1906.

